

ՀՀ ԳԱԱ ԱՐԵՎԵԼԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ
ԱՐԵՎԵԼԱԳԵՏՆԵՐԻ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ XXX ԳԻՏԱԿԱՆ
ՆԱՏԱՇՐՁԱՆԸ

2009 թ. հունիսի 14–16-ը տեղի ունեցավ ՀՀ ԳԱԱ արևելագիտության ինստիտուտի երիտասարդ արևելագետների միջազգային XXX գիտական նստաշրջանը: Այն նվիրված էր Մերձավոր, Միջին և Հեռավոր Արևելքի, Կովկասի երկրների ու ժողովուրդների պատմության, միջազգային հարաբերությունների և արևելյան մշակույթի, ինչպես նաև ցեղասպանության, իսլամագիտության արդիական մի շարք հիմնահարցերին, ներկա քաղաքական զարգացումներին: Եռօրյա միջոցառման ընթացքում իրենց զեկուցումներով հանդես եկան երիտասարդ արևելագետներ, հայագետներ Հայաստանից, ինչպես նաև արտերկրից՝ Իրանից, Թուրքիայից, Բուլղարիայից, Հնդկաստանից:

Հունիսի 14-ին լիագումար նիստը բացեց արևելագիտության ինստիտուտի երիտասարդ արևելագետների խորհրդի նախագահ Սոնա Գրիգորյանը: Ողջույնի խոսքով հանդես եկան ՀՀ ԳԱԱ հայագիտության և հումանիտար գիտությունների բաժանմունքի ակադեմիկոս քարտուղար Վլադիմիր Բարխուդարյանը, Արևելագիտության ինստիտուտի տնօրեն, պրոֆեսոր Ռուբեն Սաֆրաստյանը:

Այնուհետև լսվեցին մի շարք զեկուցումներ (նիստի նախագահ՝ Ս. Գրիգորյան): Առաջին զեկուցողը պ. գ. թ. Ն. Խորիկյանն էր՝ «Մատրապական Հայաստանի պատմական աշխարհագրության մի քանի հարցեր ըստ «Անաբասիս»-ի» թեմայով: Նա արձանագրեց, որ համաձայն «Անաբասիս»-ի վկայությունների՝ Մատրապական Հայաստանը կամ XIII սատրապությունը Քսենոփոնի ժամանակ շարունակում էր մնալ Աքեմենյան Պարսկաստանի խոշոր նահանգներից մեկը, և որի բնակչությունը հիմնականում հայկական ցեղերն էին: «Խեթա-հայկական լեզվամշակութային փոխառնչությունների շուրջ (ընդհանուր ակնարկ)» զեկուցման մեջ Հ. Հմայակյանը նշեց, որ բավականին մեծ թիվ են կազմում հայերեն և խեթերեն իմաստով իրար շատ մոտ բառերը: «Քեմալիզմի ուսումնասիրության մեթոդաբանական ու փուլային տարբերակման խնդիրները» խորագրով զեկուցումով հանդես եկավ պ. գ. թ. Վ. Տեր-Սաթևոսյանը՝ նշելով, որ Թուրքիայի պաշտոնական գաղափարախոսության՝ քեմալիզմի շուրջ քաղաքական ու գիտական հետաքրքրությունները առ այսօր շարունակում են իրենց կենսունակությունը: Պ. գ. թ. Ա. Հարությունյանը («Չինաստան-Իրան միջուկային համագործակցության շուրջ») արձանագրեց, որ Չինաստանը դեմ է Իրանի միջուկային զենքի ստեղծմանը, ոչ խաղաղ նպատակներով միջուկային ծրագրերի զարգացմանը:

Լիագումար նիստին հաջորդեցին երեք նիստեր, և աշխատանքները շարունակվեցին տարբեր դահլիճներում: Երկրորդ նիստում (ինստիտուտի նիստերի դահ-

լիճ, նիստի նախագահ՝ պ. գ. թ. Ա. Դումանյան), որը կրում էր «Թուրքագիտություն» խորագիրը, առաջինը զեկուցեց Ա. Ոսկանյանը՝ «Քափըքուլու գորաբանակի ստորաբաժանումները» թեմայով: Նա նշեց, որ քափըքուլուների հավաքագրումը կատարվում էր ռազմագերիներից (փենջ-ի էք) և դեվշիրմեի (մանկահավաք, մանկաժողով) համակարգով, այսինքն՝ կազմավորվում էր մի գորք, որը ոչ մի կապ չունեթուրք էթնոսի հետ: «Գլխահարկն Օսմանյան կայսրությունում» թեմայով զեկուցմամբ հանդես եկավ Ա. Մարտիրոսյանը՝ նշելով, որ Օսմանյան կայսրությունում չկար կյանքի մի ոլորտ, տնտեսական մի գործունեություն, մարդկային մի հարաբերություն, որը զերծ լիներ հարկերից կամ տուրքերից: Ա. Նալբանդյանը «Մելիմ III-ի բարեփոխումները որպես Օսմանյան կայսրության եվրոպականացման նախատիպ» զեկուցմամբ ներկայացրեց, որ այդ ուղղությամբ առաջին քայլերը ձեռնարկվեցին Մելիմ III-ի (1789-1807) և Մահմուդ II-ի (1808-1839) օրոք: Երկրորդ աշխարհամարտից հետո ստամբուլահայության քաղաքական և մշակութային կյանքի ուրոջ իրադարձությունների լուսաբանման էր նվիրված Ա. Մելքունյանի հաղորդումը («Ստամբուլահայությունը Երկրորդ աշխարհամարտից հետո (մինչև 1950-ական թթ. սկիզբը)»: Պ. Չավիկյանը (Թուրքիա) «1982 թ. սահմանադրությունը և ընդհանուր հայացք Թուրքիայի քաղաքական համակարգի կայունության վերաբերյալ» զեկուցմամբ հանգամանորեն ներկայացրեց այդ սահմանադրության ընդունման հանգամանքները և պատմությունը: «Ռուս-թուրքական ռազմատեսիսիկական համագործակցության զարգացման միտումների շուրջ» խորագրով զեկուցում կարդաց Լ. Հովսեփյանը՝ նշելով, որ այս բնագավառում Թուրքիայի համագործակցության շրջանակներն ընդլայնվել են ԱՄՆ-ի ու ՆԱՏՕ-ի անդամ երկրներից, Իսրայելից դեպի Ռուսաստան:

Երրորդ նիստը, որը կրում էր «Հին Արևելք» խորագիրը, տեղի ունեցավ ինստիտուտի Հին Արևելքի բաժնում (նիստի նախագահ՝ պ. գ. թ. Ռ. Ղազարյան): Մ. Խանգադյանը հանդես եկավ «Էթնոգենեզի որոշ ասպեկտների մասին» զեկուցումով, վերլուծեց էթնոգենեզի առանցքային օրինաչափություններն ու առանձնահատկությունները, սուբստրատ և սուպերստրատ տարրերի փոխներգործության ձևերը, էթնոս հասկացության հիմնական չափանիշները: Հետաքրքրական զեկուցում կարդաց Ա. Մարգարյանը՝ «Կենդանատուր կահույքի կիրառման դրսևորումները Հայկական լեռնաշխարհում (մինչև Ք. ա. 6-րդ դարը)» թեմայով: Մ. Բադալյանը «Տարին և Ուրարտուի դիցարանի գերագույն եոյակը» զեկուցման մեջ անդրադարձավ Ուրարտուի դիցարանի գերագույն աստվածներ՝ Խալդիին, Թեյշեբային, Շիվինին և նրանց զույգերին: Արմավիրից հայտնաբերված արձանագրություններից մեկի լեզվական ոճին և նրա պատմությանն էր նվիրված Գ. Գևորգյանի զեկուցումը՝ «Արմավիրի հունարեն արձանագրություններից մեկի գրական առանձնահատկությունների մասին» խորագրով:

Չորրորդ նիստը՝ «Արաբագիտություն» խորագրով, տեղի ունեցավ ինստիտուտի Արաբական երկրների բաժնում (նիստի նախագահ՝ պ. գ. թ. Լ. Հարությունյան): Նիստի առաջին զեկուցողը Լ. Սարգսյանն էր՝ «Կայսերական պահակագունդը և նրա դերը Արասյան խալիֆայության անկման գործում (750-842 թթ.)» թեմայով:

Ճաթիկյան իսալիֆայությունում XI դ. 70-ական թվականներից մինչև XII դ. 60-ական թվականների պատմությանը՝ «հայկական շրջանի» վեզիրի պաշտոնը վարած հայազգի իսլամադավան՝ Բադր Ալ-Գամալիի կյանքին և Եզիպտոսում նրա ծավալած գործունեության լուսաբանմանն էր նվիրած Ա. Առաքելյանի ուշագրավ գեկուցումը («Բադր Ալ-Գամալիի Ալ-Արմանիի իշխանությունը Եզիպտոսում 1074-1094 թթ.»): Հետաքրքրական գեկուցմամբ հանդես եկավ Հ. Սամսոնյանը՝ «Հայ ռազմական գործիչների դերը սիրիական բանակում (1946–1970 թթ.)» թեմայով: Այդ գործիչներից էին գեներալ լեյտենանտ Արամ Կարամանուկյանը, գեներալ մայոր Հրանտ Բեյ Մալոյանը, գորավար Ալբեր Քիլեջյանը, գնդապետ Ժոզեֆ Բայրամյանին, սպաներ փոխգնդապետներ՝ Գրիգոր Հինդոյանը, Անտուան Գուշակչին, Հիքմեթ Գուշակչին, Լևոն Դարադուբյանը, Սմբատ Կուդոնյանը, Սֆրամ Սալայանը, Արշակ Սարաֆը և ուրիշներ: Պ. գ. թ. Գ. Գևորգյանը «Եզիպտոսի դիրքորոշումը 2008–2009 թթ. դեկտեմբեր-հունվար ամիսներին Բսրայեյի և «Համասի» միջև պատերազմական գործողությունների նկատմամբ» գեկուցման մեջ անդրադարձավ նաև աշխարհի գերտերությունների՝ այդ իրադարձությունների հանդեպ որդեգրած քաղաքական քայլերին և որոշումներին:

Հուլիսի 15-ին գիտական նստաշրջանն ունեցավ չորս նիստ: Առաջին նիստը՝ «Իսլամագիտություն» խորագրով, կայացավ ինստիտուտի նիստերի դահլիճում (նախագահ՝ պ. գ. թ. Ա. Փաշայան): Պ. գ. թ. Հ. Քոչարյանը հանդես եկավ «Հայերը որպես զինվորներ վազ ումմայում» թեմայով: Զեկուցման մեջ դիտարկվում էին վաղ միջնադարում VII դ. երկրորդ կեսից VIII դ. առաջին կեսն ընկած ժամանակահատվածում հայ-արաբական առաջին առնչությունները, դրա հետևանքով ձևավորված փոխհարաբերությունների նոր համակարգը: Նշվեց, որ հայերի և արաբների միջև դաշնագրերը կնքվում էին երկու կողմերի նախաձեռնությամբ, պայմանագրով նախատեսված հարկերը ձևական բնույթ էին կրում, ջիզիան հիմնականում շնչից գանձվելու փոխարեն գանձվում էր ծխից, և որ իսլամական իրավունքի առջև հայերը համարվում էին զինվորներ: Մ. Բազիլյանը «Արաբա-մուսուլմանական պետության հզորության վերականգնման Մութանաբիի «տեսությունը» գեկուցման մեջ անդրադարձավ պոետ ալ-Մութանաբիի՝ արաբական էթնոսի և իսլամի վրա հիմնված հզոր պետության «տեսությանը»: Իսլամի պատմության ուսումնասիրության կարևոր խնդիրներից՝ Ումմայի՝ մուսուլմանական համայնքի ղեկավարման առնչվող խնդիրների հետազոտությանն էր նվիրված Ն. Սահակյանի գեկուցումը՝ «Խալիֆա» ինստիտուտին վերաբերող որոշ հարցեր» խորագրով: Հետաքրքրական գեկուցմամբ հանդես եկավ Ս. Գրիգորյանը՝ «Մուննիական արմատական գաղափարախոսության արժեհամակարգը 2001 թ., սեպտեմբերի 11-ի ահաբեկչական գործողություններից հետո (Ալ-Կաիդա)» թեմայով: Երկրորդ նիստը՝ «Ցեղասպանագիտություն» խորագրով, տեղի ունեցավ ինստիտուտի Թուրքիայի բաժնում (նիստի նախագահ՝ Ա. Հովհաննիսյան): Մ. Պարսամյանը հանդես եկավ «Մշակութային ժառանգության ոչնչացումը որպես ցեղասպանության բաղկացուցիչ մաս» թեմայով՝ նշելով, որ ցեղասպանությունը որևէ էթնիկ, ռասայական կամ կրոնական խմբի ոչ միայն ֆիզիկական բնաջնջումն է, այլ նրա մշակութային ժառանգութ-

յան ոչնչացումը, քանի որ էթնոս կամ ժողովուրդի հասկացությունն առավել ամբողջական իմաստ և նկարագիր է ստանում իր ստեղծած մշակութային արժեքներով: «Հայ տարագիրները Միրիայում և արաբների վերաբերմունքը նրանց նկատմամբ (1915–1925 թթ.)» թեմայով զեկուցումով հանդես եկավ Ն. Մարգարյանը: 1915 թ. մայիսից Օսմանյան կայսրությունում սկսված տեղահանությունների և կոտորածների հետևանքով հայ տարագիրների մեծ մասը 1916 թ. կենտրոնացած էր Հալեպ ու Դամասկոս քաղաքների տարածքում գտնվող ճամբարներում: Երիտթուրքական կառավարությունը համոզված էր, որ սիրիական անապատներում տեղի արաբ մուսուլմանները կշարունակեն իրենց գործը՝ վերջնականապես բնաջնջելով հայերին: Զեկուցողն արձանագրեց, որ Միրիայի տարբեր շրջաններում բազմաթիվ արաբ պաշտոնյաներ, քաղաքացիներ (Հալեպի նահանգապետ Ջալալ բեյին, Ռաս Ուլ-Այնի կայմական Յուսուֆ Զիա բեյին, օսմանյան բանակի սպա Աբդուլ Դանի Ալ-Ջուդդին, Մեքքայի շերիֆ Հուսեյն իբն Ալիի որդին՝ էմիր Ֆեյսալը) օգնության ձեռք են մեկնել հայ գաղթականներին: Ուշագրավ էր Մ. Կիրակոսյանի՝ «Հայաստանի Հանրապետության որբախնամ գործունեությունը նրա սահմաններից դուրս՝ Վրաստանում և Ադրբեջանում» վերնագրով զեկուցումը: Ա. Գրիգորյանը «Գերմանիայի հայկական Սփյուռքի գործունեությունը Հայոց ցեղասպանության ճանաչման և Գերմանիայի թուրքական սփյուռքի դերը հակաճանաչողական գործողությունների մեջ» զեկուցման մեջ նշեց, որ եթե հայկական Սփյուռքի նպատակներից մեկն է հասնել Հայոց ցեղասպանության ճանաչմանը, ապա թուրքական 3 մլն-ոց սփյուռքի նպատակն այդ առումով հակառակն է: Երրորդ նիստը՝ «Գրականագիտություն» խորագրով, տեղի ունեցավ ինստիտուտի Իրանի բաժնում (նախագահ՝ պ. գ. դ. Ա. Կոզմոյան): Մ. Ալլահվերդյանը՝ «Նարեկացու և Ռումիի պոետիկայում Մուրբ գրքերի արտացոլման խնդրի շուրջ («Մատյան», «Մասնավի»)» զեկուցման մեջ արձանագրեց, որ Նարեկացու «Մատյանը» հայ ժողովրդի կողմից պաշտվել է որպես Մուրբ Գիրք: Անդրադառնալով Ռումիի «Մասնավիին»՝ զեկուցողն այն համարում է «բոլոր ժամանակների խոշորագույն հոգևոր ստեղծագործություն»: Երկու պոեմներն էլ հազեցած են սուրբգրային թեմաներով և պատկերներով, սակայն յուրովի. «Մասնավիում» տեղ են գտել Ղուրանի և իսլամական սրբերի ու իմամների խոսքերը, հաղիսները և մանրապատումները, իսկ Նարեկացու «Մատյանում» առավել ակնհայտ են սաղմոսների հետ ունեցած աղերսները: Բ. գ. թ. Ա. Փաշայանը հանդես եկավ «Պատկերավորման միջոցները արևելյան պոեզիայում (Ռուդաբիի օրինակով)» զեկուցմամբ: Մ. Սիմոնյանը «Սոհրաբ Սեփեհրու պոեզիան» զեկուցման մեջ անդրադարձավ արդի պարսից բանաստեղծության ամենաակնառու ներկայացուցիչ Սոհրաբ Սեփեհրու ստեղծագործությանը (1928–1980), նրա բանաստեղծական մտածելակերպին, ով արդեն իր կենդանության օրոք ճանաչված էր և՛ որպես նկարիչ, և՛ որպես բանաստեղծ:

Չորրորդ նիստը՝ «Լեզվաբանություն» խորագրով, շարունակվեց Արաբական երկրների բաժնում (նախագահ՝ բ. գ. դ. Մ. Խաչիկյան): Ուշագրավ զեկուցումներով հանդես եկան Է. Խաչատրյանը «Թեքվոդ լեզվական միավորների (Մուարաբաթ) տեսակները» և բ. գ. թ. Ն. Աղաբաբյանը («Տրամաբանական, լեզվաբանական և հոգե-

բանական շերտերը քերականական կառավարման համակարգում»): Բ. գ. թ. Մ. Մանուկյանը հանդես եկավ «Թաքուցված անունը (անձնական դերանուն հասկացության համարժեքը) որպես ,ISM MUDMARԷ-ի արտահայտման մակարդակի միավորների թաքուցման մասնավոր դեպք» զեկուցմամբ: Մ. Սարգսյանը «Բայանման գործառույթամբ մասնիկներով իրացված ասույթների ձևաշարահյուսական և ակտուալ անդամատման առանձնահատկությունները գրական արաբերենում» զեկուցման մեջ նշեց, որ նախադասության ձևաշարահյուսական անդամատման հիմքում ընկած է անդամների բաժանումը: «Որոշյալի և անորոշի արտահայտման միջոցները չինարենում և բուլղարերենում» խորագիրը կրող զեկուցումով հանդես եկավ Ա. Ցանկովան (Բուլղարիա):

Հուլիսի 16-ին գիտական նստաշրջանի առաջին նիստը՝ «Մշակութաբանություն» խորագրով, շարունակեց իր աշխատանքը Հին Արևելքի բաժնում (նախագահ՝ Հ. Հմայակյան): Առաջին զեկուցողը Ա. Ալեքսանյանն էր՝ «Թուրքական թատրոնի հիմնադրումը և առաջին հայ դերասանուհիները» թեմայով: Թուրքական թատրոնի սկզբնավորումը և առաջին հիսուն տարիների պատմությունը սերտորեն կապված է հայ թատերական գործիչների անվան հետ՝ պայմանավորված նրանով, որ Օսմանյան կայսրություն թափանցող եվրոպական նորամուծությունների առաջին արձագանքողը և կրողները հայերն ու հույներն էին: Արևմտահայ և թուրքական բեմի լավագույն դերասաններն ու դերասանուհիներն էին՝ Ստ. Էքջյանը, Թ. Ֆասուլյաճյանը, Մ. Մնակյանը, Մ. Պենկյանը, Դ. Թոյանցը, Վ. Աճեմյանը, Ա. Փափագյանը, Մ. Ծաղիկյանը և ուրիշներ: «Երուսաղեմի Հայոց Պատրիարքություն (Սրբոց Հակոբյանց միաբանություն)» խորագրով զեկուցման մեջ Վ. Պողոսյանը հանգամանորեն ներկայացրեց պատրիարքության պատմությունը, որը դարեր շարունակ եղել է Երուսաղեմի համաքրիստոնեական սրբատեղիների պահապանը: Ուշագրավ էլությունով հանդես եկավ Խորեն արեղա Հովհաննիսյանը (Հնդկաստան)՝ «Կալկաթայի հայ գաղութի պատմական ժառանգության լուռ վկան՝ Սուրբ Նազարեթ եկեղեցին» թեմայով: Ջեկուցողը նշեց, որ հնդկահայության հարյուրամյակների պատմության լուռ վկան՝ Ս. Նազարեթ եկեղեցին, գտնվում է Հնդկաստանի Արևմտյան Բենգալիա նահանգի մայրաքաղաք Կալկաթայում: Տեղի գաղութը՝ որպես ազգային կազմակերպություն, ձևավորվեց 1724 թ., երբ Աղա Նազարեթի առատաձեռնությամբ կառուցվեց Ս. Հովհաննես Կարապետ քարաշեն եկեղեցին: Աղա Նազարեթի եկեղեցին մոտակա Չինսուրա քաղաքի եկեղեցուց, որը նույնպես կրում էր Ս. Հովհաննես Կարապետ անվանումը, զանազանելու համար նորակառույցը կոչվեց Նազարեթի եկեղեցի, իսկ հետագայում՝ Ս. Նազարեթ, որտեղ այսօր էլ գործում է Հայոց Մարդասիրական ճեմարանը:

Երկրորդ նիստը «Իրանագիտություն» խորագրով, իր աշխատանքը շարունակեց ինստիտուտի նիստերի դահլիճում (նախագահ՝ պ. գ. թ. Գ. Իսկանդարյան): Հետաքրքիր զեկուցումներով հանդես եկան՝ Օ. Մոնթազերին (Իրան) («Մասանյան Իրանում քրիստոնյաների դրության հարցի շուրջ»), Ռ. Ազրոյանը («Մայիտակ հեղափոխությունը» որպես Իրանի հա-

սարակական-քաղաքական ճգնաժամը հաղթահարելու գործուն միջոց») և Մ. Բաղդասարյանը («Բալանական հեղափոխության պահապանների Կորպուսի (ԲՀՊԿ) ստեղծումը և նրա դերը Իրանի զինված ուժերի համակարգում»): Եվ. Հարությունյանը «Ճապոնա-իրանական հարաբերությունները նավթային երկրորդ ճգնաժամի ընթացքում» զեկուցման մեջ անդրադարձավ 1973–1974 թթ. նավթային ճգնաժամի ժամանակ Մերձավոր Արևելքի երկրների նկատմամբ Ճապոնիայի իրականացրած քաղաքականությանը: Երրորդ նիստը՝ «Թուրքագիտություն» խորագրով, տեղի ունեցավ Թուրքիայի բաժնում (նախագահ՝ պ. գ. թ. Վ. Տեր-Մաթևոսյան): Ա. Քարտաշյանն իր «Դերսիմը և քեմալական Թուրքիան» թեմայով զեկուցման մեջ ներկայացրեց Քեմալական Թուրքիայի հանրապետությունը հռչակվելուց հետո ազգային փոքրամասնությունների նկատմամբ իրականացված ձուլման և ոչնչացման քաղաքականությունը, ինչի արտահայտությունը դարձավ Դերսիմում 1936 թ. բռնկված ապստամբությունը: Ուշագրավ զեկուցումներով հանդես եկան Բ. Մովսեսյանը («Բորչալուի գավառի (Լոռի) պատկանելության հարցը հայ-վրացական և հայ-ադրբեջանական հարաբերությունների համատեքստում (1918–1921 թթ.)» և Վ. Հարությունյանը («Ալեխների խնդիրը Թուրքիայում»): Լ. Մարիկյանը «Բանակ-հասարակություն փոխհարաբերությունները Թուրքույթ Օզալի կառավարման տարիներին» զեկուցման մեջ անդրադարձավ թուրքական բանակին, որը եղել է այս երկրի սոցիալական, տնտեսական և քաղաքական կյանքի վրա ազդող կարևորագույն ինստիտուտներից մեկը: Վ. Իվանովը հանդես եկավ «Թուրքիայի վրացական համայնքի հասարակական-քաղաքական կյանքի աշխուժացման հարցի շուրջ (ընդհանուր դիտարկումներ)» զեկուցմամբ: «Թուրքիա–Ուզբեկստան միջպետական հարաբերությունները XX դարի վերջին և XXI դարի սկզբին» թեմայով զեկուցում կարդաց Ն. Մինասյանը:

Չորրորդ նիստը՝ «Արաբագիտություն» խորագրով, տեղի ունեցավ ինստիտուտի Արաբական երկրների բաժնում (նախագահ՝ պ. գ. թ. Գ. Գևորգյան): Ուշագրավ զեկուցումներով հանդես եկան Ա. Դավթյանը («Օմայան առաջին դիրհեմներից մեկի շուրջ»), Գ. Վարդանյանը («Թյուրքական գվարդիայի ռազմաքաղաքական իշխանությունն Արասյան խալիֆայությունում (813–869 թթ.)») և պ. գ. թ. Ա. Գասպարյանը («Արաբ պատգամավորների գործունեությունն օսմանյան խորհրդարանում (1908–1909 թթ.)»):

Գիտական նստաշրջանի արդյունքներն ամփոփեց Սոնա Գրիգորյանը: Նա նշեց, որ գիտական նման նստաշրջանները շատ կարևոր են գիտական տարբեր կենտրոնների երիտասարդ արևելագետների, հայագետների և հետազոտողների համար՝ փոխադարձ ճանաչման առումով: Արևելագիտության ինստիտուտի երիտասարդ արևելագետների XXX միջազգային գիտական նստաշրջանը գերազանցեց նախորդներին իր թեմաների ընդգրկման ծավալով ուշագրավ նորանոր հարցադրումներով: Վերջում գիտաժողովի բոլոր մասնակիցներին հանձնվեցին վկայագրեր: